

Virtuțile și limitele deliberării: o analiză critică a „turnurii deliberative” din teoria democrației

Abstract: In the last two decades the theory of democracy took a „deliberative turn”: a shift in the controversies in this field from the traditional models of democracy, based on voting and representation, to a model that promotes the ability of all individuals subject to a collective decision to engage in authentic deliberation about that decision. In this paper I present and analyze the main issues concerning this shift in the attempt to answer the following questions: What is the “deliberative turn” and how is it justified? Which are the most important deliberative theories of democracy? Which are the main difficulties that they face?

Keywords: theory of democracy, deliberative turn, pluralism, public reason, justification

Résumé: Au cours des deux dernières décennies, la théorie de la démocratie a connu un «tournant délibératif», c'est-à-dire un changement dans les controverses dans ce domaine ayant comme point de départ les modèles traditionnels de la démocratie (fondée sur le vote et la représentation). On est passé à un modèle qui favorise la capacité de toutes les personnes soumises à une collective décision de s'engager dans la délibération authentique sur cette décision. Dans cet article je présente et j'analyse les problèmes concernant ce changement, essayant de répondre aux questions suivantes: Quelle est le «tournant délibératif» et comment est-il justifié? Quelles sont les plus importantes théories délibératives de la démocratie? Quelles sont les principales difficultés auxquelles elles se confrontent?

Mots-clés: théorie de la démocratie, tournant délibératif, pluralisme, raison public, justification

Demersul acestui articol reprezintă o analiză critică a teoriilor de tip deliberativ cu privire la democrație. Argumentația este structurată sub forma încercării de a oferi un răspuns la trei probleme principale: Ce reprezintă „turnura deliberativă” și cum este justificată? Care sunt tipurile principale de concepții deliberative? Care

sunt cele mai semnificative obiecții cu care se confruntă aceste teorii? La prima problemă este conturat un răspuns în secțiunea preliminară. Analiza celorlalte este una mai complexă și ea este realizată treptat: fiecare dintre secțiunile care urmează prezintă un tip principal de teorie deliberativă a democrației și cele mai importante obiecții care pot fi invocate împotriva ei.

* Universitatea „Al.I.Cuza”, Iași (România)

1. Ce este turnura deliberativă?

Ultimele două decenii au ocazionat o reorientare a controverselor din cadrul teoriei democrației și o apropiere a acestora de zona de interes a specialiștilor din științele comunicării, reorientare ce a permis denumirea de „turnura deliberativă” (*deliberative turn*). Ea reflectă preocuparea autorilor din acest domeniu de a propune o alternativă la formele clasice ale democrației directe și reprezentative, care să ofere o soluție la problemele cu care acestea se confruntă, pe linia asigurării unei participări efective la realizarea controlului democratic, în contextul pluralismului societăților contemporane.

Ca orice contribuție filosofică, în general, sau de filozofie politică, în special, ideea conform căreia legitimitatea guvernării se bazează pe voința exprimată de cetățeni într-un cadru al deliberării publice nu este una de absolută originalitate. Se poate invoca o întreagă tradiție a reflecției filosofice pe această temă, care, așa cum subliniază autorii James Bohman and Willam Rehg, în *Introducerea* la antologia *Deliberative Democracy. Essays on Reason and Politics*, poate fi urmărită cel puțin până la concepțiile unor filosofi moderni precum Thomas Hobbes sau John Locke (Bohman, Rehg, 1997, p. X). Contribuția kantiană pe linia promovării „utilizării publice a rațiunii” sau teoriile susținute, mai aproape de vremurile noastre, de către John Dewey și de Hannah Arendt pot fi citate ca repere importante din evoluția acestui model democratic. Dincolo de viziunile ultimilor doi autori menționați, în secolul trecut teoria dominantă cu privire la democrație a rămas însă cea de tip liberal. Reacțiile semnificative față de această teorie, ce au apărut odată cu mișcările politice pentru obținerea de drepturi civile din deceniul al șaptelea al secolului trecut, au generat

opțiuni teoretice care au reflectat teza că legitimitatea democratică nu se poate baza doar pe procedurile de agregare a intereselor preexistente ale cetățenilor, ci trebuie să se fundamenteze pe discuția rațională purtată de cetățeni în cadrul unor foruri publice de deliberare. Cele mai importante sunt considerate a fi teoria critică a lui Jürgen Habermas și filosofia politică a lui John Rawls (Dryzek, p. 2).

Sintagma de „democrație deliberativă” este atribuită autorului Joseph Bessette, care, în articolul *Deliberative Democracy: The Majority Principle in Republican Government*, apărut în anul 1980, argumenta împotriva unei interpretări elitiste a principiilor Constituției Statelor Unite ale Americii și în favoarea viziunii de tip participativ cu privire la politicile democratice. Ea va deveni denumirea orientării principale din teoria democrației abia după anul 1990, când cele mai multe și mai semnificative contribuții din acest domeniu s-au orientat către formularea unui model de tip deliberativ, înțeles ca o alternativă autentică la formele tradiționale ale democrației.

Reprezentanții acestei poziții teoretice sunt preocupați de autenticitatea democrației și de legitimitatea deciziilor luate în cadrul acesteia. Potrivit opiniei lor, deciziile de tip politic nu pot fi legitime dacă nu a fost asigurată, pentru cei care sunt afectați de ele, abilitatea și oportunitatea de a participa la o deliberare eficientă. Aceste hotărâri nu pot fi pur și simplu impuse indivizilor respectivi, ci este necesar ca ele să fie rezultatul unor discuții în cadrul cărora să fie susținute sau criticate prin argumente pe care aceștia să fie capabili să le accepte (Dryzek, 2000, p. 1).

Importanța unui asemenea proces deliberativ privește, în opinia adeptilor lui, autenticitatea și calitatea democrației în general. Ea este însă cu atât mai mare cu

cât în societățile contemporane există „minorități persistente”, adică persoane sau grupuri marginalizate din punct de vedere politic și care nu vor fi în măsură să influențeze deciziile colective prin instrumente aparținând formelor clasice de democrație, nici măcar atunci când aceste decizii le afectează interesele în mod direct (O, Flynn, 2006, pp. 1-2).

În acest sens, Amy Gutmann și Dennis Thomson precizau, în lucrarea *Why Deliberative Democracy?*, că potrivit teoriei la care ne referim, oamenii nu trebuie să fie tratați ca simple obiecte ale legiferării, ca supuși ai guvernării, ci ca agenți autonomi care trebuie să ia parte la guvernarea propriei lor societăți. Prima caracteristică a acestui tip de democrație este necesitatea oferirii de argumente în sprijinul tezelor susținute în cadrul procesului de deliberare. A doua caracteristică este accesibilitatea argumentelor utilizate prin raportare la toți cetățenii implicați, asigurată prin faptul că discuțiile au loc în public și că ele pot fi asumate de către toți (nu sunt considerate astfel doar de către unii, așa cum se întâmplă în cazul revelației). A treia caracteristică este dată de faptul că acest proces de deliberare tinde către producerea unei decizii ce va fi respectată o anumită perioadă de timp. A patra caracteristică ține de aspectul dinamic al acestui tip de democrație: rezultatul deliberărilor nu este considerat definitiv, ci este deschis față de schimbări ce pot surveni prin intermediul dezbaterilor ulterioare (Gutman, Thomson, 2004, pp. 3-7). Combinând aceste patru caracteristici, ei ajung la următoarea definiție a democrației deliberative: „o formă de guvernământ în care cetățeni liberi și egali justifică deciziile în cadrul unui proces în care ei își oferă unul altuia argumente ce sunt mutual acceptabile și general accesibile, cu scopul de a ajunge la anumite concluzii ce sunt

asumate de toți cetățenii în prezent, dar sunt deschise modificărilor viitoare” (*Ibidem*, p. 7).

O definiție generală este oferită și de către James Bohman și Willam Rehg, care subliniază faptul că democrația deliberativă poate fi definită într-un sens larg ca acea orientare care se referă la problemele legiferării legitime pe baza deliberării publice între cetățeni, iar ca viziune normativă cu privire la legitimitate, ea evocă idealul legiferării raționale, al politicii de tip participativ și al auto-guvernării civice (Bohman, Rehg, 1997, pp. IX-X).

Dincolo de aceste caracterizări generale ale democrației deliberative, diferitele modalități în care acest ideal este susținut în cadrul teoriilor de tip deliberativ cu privire la democrație determină un larg spectru de concepții la care voi face trimitere în secțiunile următoare.

2. Compromisul dintre concepția liberală și cea deliberativă

John Rawls este considerat, prin prisma lucrării sale *A Theory of Justice*, unul dintre cei mai importanți teoreticieni contemporani ai democrației de tip liberal. Dezbaterile pe marginea acestei lucrări l-au determinat pe Rawls să modifice sau să reformuleze unele dintre tezele sale, astfel încât, cel puțin de la apariția cărții *Political Liberalism*, se întrevede o apropiere a sa de problematica legitimității democratice. El începe să înțeleagă legitimitatea legilor și a regulilor care guvernează o societate prin raportare la principiile constituționale stabilite de cetățenii acesteia, considerați a fi persoane rezonabile, care respectă principiul reciprocității, motiv pentru care aceste principii trebuie să fie considerate ca acceptabile de către toți.

Astfel, Rawls dezvoltă o teorie a „argumentării publice” (*public reason*) ca

fundament al legitimității democratice. Însă, el rămâne fidel distincției clasice a filosofiei liberale dintre *public* și *privat*: există chestiuni care privesc viața în comun a oamenilor și care sunt relevante din punct de vedere politic și chestiuni care privesc principiile și valorile după care un individ își conduce viața, teoria lui cu privire la ceea ce este bine sau rău etc., care rămân în sfera privată. Tot în sfera privată rămân activitățile unor instituții precum bisericile, universitățile, grupurile profesionale, societățile științifice etc. În plus, și dintre chestiunile politice sunt validate prin argumentare publică doar cele mai importante dintre acestea, problemele constituționale, care privesc instituțiile de bază ale structurii sociale (Rawls, 1997, p. 93-94). În ceea ce privește restul problemelor politice, argumentarea publică se desfășoară în cadrul acestor instituții și ea nu mai implică participarea tuturor cetățenilor. Activitatea publică din aceste instituții este în general de tip administrativ, dar există și foruri deliberative precum parlamentul sau curtea supremă de justiție (*Ibidem*, p. 95).

Prin urmare, importanța deliberării este una destul de redusă în cadrul teoriei lui Rawls, iar aria de probleme ce pot fi supuse deliberării publice se reduce în ultimă instanță la chestiunile de tip constituțional. Doar asupra acestora se extinde ceea ce el numește „puterea publicului, adică a cetățenilor liberi și egali percepuți drept un corp colectiv” (*Ibidem*, p. 96).

Un alt aspect important al teoriei sale este acela că deliberarea este un proces care nu are un rol în transformarea opiniilor, preferințelor și intereselor individuale. El rămâne debitor viziunii de tip agregativ: argumentarea publică are drept rezultat agregarea opiniilor preexistente prin procesul de votare, nu schimbarea acestora.

Această încercare de a îmbina modelul deliberativ cu o filozofie liberală a fost contestată de către unii teoreticieni ai democrației deliberative. Un prim set de argumente în acest sens îi aparține lui John Dryzek. În lucrarea *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*, el susține că democrația de tip deliberativ trebuie să presupună o continuă căutare a autenticității democratice și nu doar o acomodare cu teoria politico-economică dominantă de tip liberal. Prin autenticitate el înțelege „gradul în care controlul democratic este angajat prin comunicarea ce încurajează reflecția fără constrângeri asupra preferințelor” (Dryzek, 2000, p. 8).

În ceea ce privește raporturile dintre democrație și liberalism, el observă că această doctrină nu are o legătură substanțială, intimă cu preocupările democratice. Interesul principal este acela al reconcilierii și agregării unor interese predeterminate. Unii autori liberali s-au declarat chiar sceptici în raport cu procedurile democratice și preocupați pentru protejarea acestor interese față de „opresiunea democratică”. Democrația de tip liberal nu reprezintă, crede el, decât un compromis între două seturi distincte de principii. În plus, în măsura în care democrația deliberativă promovează transformarea opiniilor prin intermediul interacțiunii politice, iar liberalismul se bazează doar pe reconcilierea și agregarea opiniilor și intereselor, ar rezulta că există o incompatibilitate între cele două. Însă, flexibilitatea liberalismului a condus către apropierea celor două seturi de principii în cadrul anumitor concepții de tip deliberativ (*Ibidem*, pp. 9-10).

Un prim argument în favoarea acestui tip de concepții pe care îl analizează este acela că principiile deliberative justifică drepturi liberale. De exemplu, teza că

principalele drepturi și egalități pe care insistă liberalismul pot fi derivate din ideea de „argumentare liberă de tip public între egali” cu scopul de a critica instituțiile și programele pe baza unor considerații pe care ceilalți au motive să le accepte. Dryzek observă că, deși pornind de la aceste premise se pot deriva unele libertăți și drepturi precum libertatea de exprimare, libertatea religioasă sau egalitatea politică, această viziune nu este compatibilă cu teza centrală a liberalismului potrivit căreia scopul este agregarea unor interese predefinite (*Ibidem*, pp. 11-12).

Al doilea argument analizat este acela potrivit căruia constituționalismul liberal promovează deliberarea: constituția are un rol esențial în crearea unui spațiu public pentru deliberare (instituții guvernamentale, legislative, judecătorești în care ar avea loc o autentică deliberare), iar procesul de realizare a constituției este în sine un proces deliberativ. O teză de acest gen este susținută de Bruce Ackerman, dar viziunea clasică de acest tip îi aparține tot lui Rawls.

O observație importantă pe care o face Dryzek este aceea că Rawls nu pune accent pe aspectul social sau interactiv al deliberării: dimpotrivă, deliberarea despre care el vorbește ar putea să fie efectuată și de către un gânditor solitar. Este o deliberare care presupune a analiza greutatea argumentelor, dar nu și testarea lor în interacțiunea politică reală. Mai mult, în viziunea acestuia, nu există motive de extindere a deliberării de la reflecția personală către interacțiunea politică: el presupune doar că indivizii vor raționa în același fel și vor ajunge la aceleași concluzii. Din acest motiv Dryzek afirmă că Rawls este un adept al democrației deliberative într-un sens foarte slab al acesteia (*Ibidem*, pp. 15-16).

Dryzek aduce și o serie de critici de principiu împotriva acestor viziuni și argumentelor care le susțin, denunțând ceea ce el numește „limitele liberalismului”. În primul rând, observă faptul că structura constituțională nu determină toate tipurile de politică ce intervin în sistem: ea permite anumite influențe asupra sistemului politic ce conduc către inegalități persistente cum este cea între afroamericani și populația albă din Statele Unite. Unele inegalități nu pot fi eliminate prin amendamente constituționale: cum este cea dintre influența corporațiilor și cea a omului obișnuit. Cauza lor este constituită de către forțele materiale și discursurile care emană din economia politică de tip capitalist (17-18). Mecanismele de vot care reflectă concepția agregativă exclud de la argumentația publică vocile anumitor indivizi sau grupuri. Acesta este motivul pentru care o asimilare completă a democrației deliberative cu constituționalismul liberal este indezirabilă (*Ibidem*, pp. 17-19).

O poziție critică împotriva încercării lui Rawls de a dezvolta o teorie care să facă loc procesului deliberativ este adoptată și de Seyla Benhabib. Astfel, ea observă că ideea de argumentare publică folosită de Rawls diferă în cel puțin trei privințe de procesul de deliberare. În primul rând, Rawls restrânge exercițiul argumentării publice doar cu privire la anumite chestiuni, în special de ordin constituțional, pe când modelul deliberativ este caracterizat prin faptul că agenda de dezbatere publică este deschisă. În al doilea rând, acest proces gândit de el nu este un proces de argumentare liberă între cetățeni, ci un principiu regulativ care impune limite referitoare la modul în care indivizii, instituțiile și autoritățile *ar trebui* să argumenteze cu privire la chestiunile publice. În al treilea rând, pentru Rawls, și spațiile

în care poate avea loc argumentarea publică sunt strict circumscrise: nu pot fi localizate în societatea civilă, ci doar în stat și în organizațiile sale (Benhabib, 2006 b, p. 75).

O altă obiecție importantă adusă de Benhabib teoriei lui Rawls este și aceea că el nu poate susține din interiorul concepției sale noțiunea de „societate civilă”. Aceasta pentru că și asociațiile și organizațiile sunt bazate pe reguli constituționale și legale care guvernează și instituțiile publice și pentru că mișcările din societatea civilă tind să influențeze procesul politic depășind granița pe care Rawls dorește să o traseze între public și privat (*Ibidem*, pp. 75-76).

3. Deliberare și raționalitate comunicativă

O altă poziție teoretică de tip deliberativ este susținută de Jürgen Habermas, autorul care a avut, probabil, cea mai mare influență asupra acestei orientări. Preocupările sale pe linia teoretizării noțiunilor de „sferă publică”, „acțiune comunicativă”, „raționalitate comunicativă” l-au condus către elaborarea unui model deliberativ cu privire la democrație. Un articol important în acest sens este *Three Normative Models of Democracy*, unde el vorbește despre existența a „trei modele normative ale democrației”: liberal, republican și proceduralist-deliberativ. Filosoful german expune slăbiciunile primelor două modele și argumentează în favoarea celui de-al treilea. În concepția sa, cel liberal este caracterizat prin faptul că procesul democratic are funcția de a transmite aparatului politic interesele unei societăți civile autonome, iar sarcina politicii este coordonarea intereselor divergente ale persoanelor particulare (Habermas, 2006, p. 21). Modelul republican vede politica drept un proces

cu o funcție mai substanțială decât această simplă mediere: este un proces de articulare a „binelui comun”, a unei viziuni substanțiale despre viața etică a unei comunități, de a asigura solidaritatea între cetățeni. Este mediul în care membrii unei comunități, care are o anumită solidaritate, devin conștienți de dependența lor reciprocă și dezvoltă relațiile existente de reciprocă recunoaștere încât se obține o asociație de parteneri liberi și egali sub incidența legii (*Ibidem*, p. 21).

Cele două concepții presupun și viziuni distincte cu privire la ceea ce presupune statutul de cetățean. Conform concepției liberale acesta presupune în principal drepturile negative față de stat și alți cetățeni. Statul are rolul de garant al acestor drepturi, iar procesul politic este determinat de competiția dintre anumite colectivități care acționează strategic pentru accesarea la poziții de putere. Prin votul lor, cetățenii își exprimă preferințele proprii. Conform concepției republicane, drepturile sunt libertăți pozitive ce asigură posibilitatea participării într-o practică de tip comun. Statul are rolul de garant al procesului de formare a opiniei și voinței, proces în care cetățeni egali și liberi ajung la o înțelegere referitoare la scopurile și normele care sunt în interesul tuturor, iar procesul politic nu respectă legile competiției, ci structurile comunicării publice orientate către înțelegerea comună (*Ibidem*, pp. 22-23).

El critică aceste două modele pe motiv că ele presupun o viziune asupra societății centrată pe stat și pe funcția acestuia de garant al societății de piață sau garant al instituționalizării unei comunități etice (*Ibidem*, p. 26). Modelul republican este mai conform cu sensul originar al democrației prin faptul că pune accent pe instituționalizarea utilizării publice a rațiunii, dar oferă acestei comunicări publice o

interpretare comunitariană legându-l de un proces hermeneutic de auto-explicare a identității colective. Acest model este prea idealist prin aceea că procesul democratic este dependent de virtuțile cetățenilor devotați binelui public. Se impune ideea preexistenței unui consens etic la nivelul cetățenilor care sunt membri ai unei comunități concrete. În plus, nu este compatibil cu pluralismul existent în societatea modernă și necesitatea rezolvării conflictelor pe care existența acestuia le presupune.

În schimb, modelul proceduralist-deliberativ se bazează pe o societate descentralizată; sistemul politic este doar un sistem de acțiune printre altele. Conform acestui model democrația este gândită în termenii „instituționalizării unei utilizări publice a rațiunii exercitată împreună de către cetățeni autonomi”. Forța de legitimare nu își are originea într-o preexistentă convergență a convingerilor etice, ci în presupuzițiile comunicative care permit celor mai bune argumente să intre în joc în diverse forme de deliberare și din procedurile care asigură un proces echitabil de negociere (*Ibidem*, pp. 23-24). Acest proces de deliberare este unul complex, depinzând de o rețea de procese de negociere, diverse forme de argumentare, incluzând discursuri pragmatice, morale și etice fiecare dintre acestea având diferite presupuziții și proceduri comunicative. Conținutul normativ reiese din chiar structura acțiunii comunicative (*Ibidem*, 25-26).

Teoria discursului investeste procesul democratic cu anumite conotații normative ce sunt mai puternice decât cele din modelul liberal, dar mai slabe decât cele din modelul republican. De asemenea, dacă modelul liberal are la bază autodeterminarea subiectului uman, cel republican are la bază autodeterminarea unui

„macrosubiect” reprezentat de comunitate. În schimb, teoria discursului lucrează cu „un nivel superior al intersubiectivității” proceselor de comunicare prezente atât în forul parlamentului cât și în rețelele informale ale sferei publice. Acestea sunt forme de comunicare lipsite de subiect și constituie arene ale proceselor raționale de formare a opiniei și voinței. Procesele informale de formare a opiniei generează „influență”, influența este transformată în „putere comunicativă” prin canalele alegerilor politice, iar puterea comunicativă este transformată în „putere administrativă” prin legislație (*Ibidem*, 27-28).

Este important de subliniat faptul că, pentru Habermas, puterea administrativă are propria sa raționalitate, care nu mai este cea de tipul raționalității comunicative care intervine în procesul de deliberare. Cum subliniază el în articolul *Popular Sovereignty as Procedure*, administrația este preocupată de implementarea unui program dat (Habermas, 1997, p. 56). Cele două sfere sunt diferite, iar acest lucru este benefic pentru ambele: se menține astfel autonomia sferei publice în care se manifestă puterea comunicativă, de cea administrativă în care se implementează deciziile legitime ale acesteia.

În articolul menționat, John Dryzek aduce obiecții și împotriva modelului deliberativ susținut de către Habermas. El observă că, în forma ei inițială, în care se insistă doar pe forța argumentelor și pe deciziile bazate pe consens, teoria nu poate fi relaționată cu instituțiile politice ale lumii reale. Prin precizările oferite de lucrarea *Between Facts and Norms* conform cărora el acceptă complexitatea pluralistă a societății și intransigența structurii politico-economice, viziunea sa poate fi greu delimitată de cea a teoreticienilor liberali ai democrației participative. În această

lucrare, Habermas devine mult mai preocupat de modul în care procesele comunicative ale societății civile influențează procesele legislative și politicile statale. El vorbește despre transformarea influenței generate de procesele informale de formare a opiniei publice în „putere comunicativă” prin intermediul alegerilor și a acestora în putere administrativă prin intermediul legislației. În opinia lui Dryzek, această viziune este una învechită. Ea nu ține seama de multiplele forme de influență ce nu implică alegeri: proteste, demonstrații, boicoturi, campanii de informare, evenimente media, lobby, amenințări economice etc. De aceea, crede el, această concepție nu corespunde cu realitățile empirice care ar avea pretenția că o justifică. Aceste argumente îl fac să afirme că teoria critică a lui Habermas nu mai este o autentică teorie critică a democrației (Dryzek, 2000, p. 24-27).

Un alt autor ce aduce obiecții împotriva teoriei deliberative a lui Habermas este Charles Blattberg, prin articolul său *Patriotic, Not Deliberative, Democracy*. Prima obiecție se referă la cele trei seturi de asemenea reguli regulile de conversație pe care le recomandă. Primul are un caracter logic și semantic: pentru a exista o autentică deliberare, cei care participă trebuie să se străduiască să evite contradicțiile sau să ofere diverse semnificații aceleiași expresii. Al doilea set derivă din asumția că locutorii doresc în mod sincer să ajungă la un acord: vorbitorii trebuie să susțină doar ceea ce ei consideră a fi adevărat și cei care vor să discute o noțiune care nu este subiect al discuției trebuie să ofere argumente pentru asta. Al treilea set are menirea de a asigura faptul că opiniile se schimbă doar sub influența argumentelor celor mai bune: nici o persoană competentă nu trebuie să fie exclusă de la discuții și

fiecare trebuie să aibă permisiunea de a pune la îndoială sau să introducă orice aserțiune (Blattberg, 2003, p. 2).

În ceea ce privește primul set, Blattberg observă că cerința ca aceste standarde să fie satisfăcute de către toți ar exclude anumite contribuții la discuții ce nu ar trebui excluse: umorul, arta etc. În ceea ce privește al doilea set, cerința ca interlocutorii să spună doar adevărul sugerează faptul că Habermas nu ține cont de modul în care retorica, exagerarea, politețea și chiar minciunile strategice pot contribui la reconciliere în complexe situații de comunicare. De asemenea, al treilea set de reguli justifică, în opinia lui Blattberg, credința că viziunea lui Habermas este utopică prin faptul că ea cere ca toți cei competenți să participe la dezbateri, chiar și non-cetățenii. În plus, tipul de raționalitate la care face apel filosoful german este unul teoretic și nu practic (*Ibidem*, pp. 3-4).

O altă problemă a modelului deliberativ pe care o menționează este aspectul ideologic al acestuia, ce se manifestă în cel puțin trei aserțiuni. Prima este aceea că deliberările așteptate pot fi întâlnite în mod special în limitele societății civile, în sfera publică și doar mai târziu se transmit în sfera statală. Aceasta favorizează referendumul și sondarea opiniei publice față de sistemul de partide și dovedește o insensibilitate față de diversitatea culturilor politice ale lumii reale. O altă aserțiune de tip ideologic este aceea conform căreia participanții la discuție trebuie să fie egali. Ea privilegiază o concepție de tip liberal, care invocă respectul pentru egalitatea în ceea ce privește libertatea individuală. Nu este nevoie însă de egalitate a capacităților celor angajați în discuție: și cei care sunt evident inegali sunt capabili să discute pentru a articula un adevăr pe care cu toții îl împărtășesc.

Problema este cu atât mai mare cu cât adepții modelului deliberativ consideră acest principiu ca fiind unul de maximă importanță, care ar trebui eventual să fie considerat ca fiind dincolo de orice îndoială și dezbateri și să fie protejat prin prevederi constituționale. Aceeași problemă se poate evidenția, crede el, și cu referire la regula de participare a tuturor celor competenți la dezbateri: și gradul de participare este o chestiune ce trebuie discutată între compatrioți nu stabilită ca principiu abstract (*Ibidem*, pp. 7-10).

El critică și teza conform căreia deliberarea rațională trebuie să aibă loc prin argumente care să nu facă apel la emoții sau interese particulare, ci trebuie să fie generale, dezangajate, să se supună principiului reciprocității: să invoce doar acele argumente pe care cineva care nu împărtășește propria sa viziune cu privire la lume să poată totuși să le accepte. În opinia lui Blattberg, nu este nevoie de detașare pentru a ajunge la binele comun. Dimpotrivă, detașarea este chiar un impediment: binele comun este ceva împărtășit de comunități particulare în contexte istorice particulare. Se va ajunge la un autentic bine comun doar dacă indivizii rămân angajați față de perspectivele lor particulare: nu este nevoie de transcenderea, ci de reconcilierea acestora (*Ibidem*, pp. 10-11).

El remarcă, în plus, că modelul deliberativ nu spune nimic despre situația în care deliberarea ar trebui să se oprească (*Ibidem*, p. 12). Aceasta este o obiecție foarte importantă, pe care în continuare o voi numi *problema clauzei de finalizare a dezbaterilor*: orice dezbateri, și în mod special dezbateri de tip politic, ce trebuie să aibă drept scop luarea unor decizii de importanță publică, trebuie să prevadă condițiile în care deliberările și-au atins scopul, decizia putând fi luată și discuțiile

pe acea temă putând fi măcar temporar închise.

Ultima observație pe care Blattberg o face este aceea că modelul deliberativ presupune un singur tip de solidaritate între cetățeni, ceea ce el numește „solidaritatea între străini”, datorită dezangajării lor față de identitățile lor particulare. Distanța dintre stat și societate pe care o fac acești autori conduce la faptul că ei nu pot să susțină ideea existenței unei comunități etice largite, care îi conține pe toți cetățenii, atât pe cei ce activează în societatea civilă, cât și pe cei care activează în cadrul statului. În opinia sa, activitățile ce se desfășoară în cele două sfere nu sunt așa de diferite: chiar dacă există mai multă deliberare în prima și mai multă activitate de luare a deciziilor în a doua, trecerea de la una la cealaltă este continuă, nu bruscă (*Ibidem*, pp.13-17).

4. Viziunea deliberativă de tip proceduralist

Pentru a evita acuzația de privilegiere a unor ideologii politice, cum este cea liberală, alți autori au susținut o teorie deliberativă care să nu mai trimită la principii politice și etice de tip substanțial, ci doar la o procedură de derulare a discuțiilor. În această viziune atât deciziile politice, cât și regulile de desfășurare a acestora rezultă doar pe baza deliberărilor. Această concepție este susținută de Seyla Benhabib în articolul *Toward a Deliberative Model of Democratic Legitimacy*.

În acest studiu ea afirmă că societățile complexe specifice democrațiilor contemporane se confruntă cu sarcina de a asigura realizarea a trei tipuri de bunuri publice: legitimitate, bunăstare economică și un tip viabil de identitate colectivă. Între aceste bunuri există o relație complexă: între ele poate exista și conflict, realizarea

unui punând în pericol realizarea celorlalte. O societate democratică funcționează bine atunci când între realizarea lor există un anumit echilibru (Benhabib, 2006 b, pp. 67-68).

Acest echilibru nu poate fi obținut, în concepția sa, decât într-un cadru deliberativ, motiv pentru care definește democrația făcând directă trimitere la acest model: „Democrația, în viziunea mea este cel mai bine înțelesă ca fiind un model de organizare a exercițiului public și colectiv al puterii în instituțiile majore ale societății pe baza principiului conform căruia deciziile ce afectează bunăstarea unei colectivități pot fi văzute ca rezultat al unei proceduri de deliberare liberă și argumentată între indivizi considerați a fi egali din punct de vedere moral și politic” (*Ibidem*, p. 68).

Conform modelului deliberativ al democrației, este o condiție necesară pentru a ajunge la legitimitate și raționalitate, prin raport cu procesele colective de luare a deciziilor într-o anumită politică, ca instituțiile acestei politici să fie astfel aranjate încât ceea ce este considerat a fi în interesul comun al tuturor să rezulte dintr-un proces rațional de deliberare colectivă, ce are loc între indivizi liberi și egali. Ideea generală din spatele acestui model este că numai acele norme pot fi considerate valide, care au fost acceptate de toți cei afectați de consecințele lor, dacă acest acord ar fi obținut în urma unui proces de deliberare care are următoarele caracteristici: (1) participarea în această deliberare este guvernată de norme ale egalității și simetriei: toți au aceleași șanse de a iniția acte de limbaj, de a pune întrebări, de a pune la îndoială și de a deschide o dezbatere; (2) toți au dreptul să pună la îndoială subiectele stabilite pentru discuții și (3) toți au dreptul de a iniția argumente reflexive cu privire la înseși

regulile procedurii discursive și cu privire la modul în care ele sunt aplicate. Ea oferă exemplul problemelor ecologice în cazul cărora granițele discursului se tot extind pentru că și consecințele acțiunilor noastre se extind, afectând din ce în ce mai mulți oameni (*Ibidem*, pp.69-70).

În opinia ei, modelul deliberativ generează legitimitate și raționalitate practică, aceasta din urmă datorită a trei motive. În primul rând, procesul de deliberare asigură informarea: niciun individ nu poate să prevadă întreaga varietate de perspective din care sunt percepute chestiunile etice și politice de către diferiți oameni și nici un individ nu posedă toate informațiile relevante pentru o anumită decizie. De obicei, teoriile politice lucrează cu o ficțiune metodologică, aceea a unui individ care are un set ordonat și coerent de preferințe, ficțiune ce nu are nimic de-a face cu lumea reală. În modelul deliberativ, formarea unor preferințe coerente nu poate să precedă deliberării, ci este o consecință a ei. În plus există o condiție de reflexivitate pe care o impune deliberarea și care este implicită acestui model: individul trebuie să poată susține propriile preferințe cu argumente bune într-un context public. Este un model care valorizează pluralismul (*Ibidem*, pp. 71-72). În al doilea rând, modelul deliberativ decurge nu numai din pluralism, ci și din conflictul de interese în viața socială. Prin faptul că are un caracter proceduralist face posibilă găsirea de soluții la conflictele de interese. În al treilea rând, modelul deliberativ rezolvă problema că nicio societate modernă nu poate să-și organizeze activitățile conform ficțiunii unei mase largi, care deliberează în mod colectiv și public, prin faptul că el privilegiază pluralitatea modurilor de asociere în care toți cei afectați au dreptul să-și exprime punctul de vedere: partide politice, inițiative cetățe-

nești, asociații voluntare etc. Prin acțiunea conjugată a tuturor acestor asociații, rețele și organizații rezultă conversația anonimă și publică. Este un element central al democrației deliberative faptul că privilegiază o asemenea sferă publică de rețele și asociații interconectate de deliberare, contestare și argumentare (*Ibidem*, p. 74).

Argumentația ei este completată prin replicile pe care le adresează criticilor de tip liberal ce pot fi aduse teoriei sale. Principala critică este aceea că un asemenea model va conduce la corodarea libertăților individuale și vor destabiliza structura legislativă. În măsura în care modelele deliberative valorizează consensul sau unanimitatea se poate considera că acest consens sau această unanimitate pot fi atinse doar cu prețul ignorării sau cenzurării punctelor de vedere minoritare. În al doilea rând, nu este clar ce protecție poate oferi un model deliberativ împotriva tiraniei majorității (*Ibidem*, pp. 74-77).

Seyla Benhabib susține că aceste obiecții sunt justificate împotriva versiunilor participative radicale precum cele ale lui Benjamin Barber, Hannah Arendt, Mouffe sau Lacau, dar nu sunt aplicabile împotriva modelului deliberativ pe care ea îl dezvoltă. Aceasta datorită principiului „reciprocității egalitariene” pe care ea îl presupune, principiu conform căruia toți participanții sunt ființele libere și egale, având o egală îndreptățire de a lua parte la discurs și de a stabili normele care le vor afecta viețile (*Ibidem*, p. 78). Această teză este împărtășită și de Kant și Rawls, dar, spre deosebire de aceștia, ea nu folosește ca bază o deducere a conceptului de dreptate sau o ipotetică „poziție originală”, ci privilegiază un model discursiv de dezbateră practică și consideră că acesta este forumul potrivit pentru determinarea pretențiilor juste.

Se ridică problema dacă nu cumva se creează un cerc vicios: pe de o parte, discursurile presupun, înainte de a începe, recunoașterea reciprocă a drepturilor morale între participanții la discuție, iar, pe de altă parte, se afirmă că aceste drepturi sunt rezultatul unei situații discursive. Răspunsul ei este acela că există aici un cerc, dar nu vicios, ci hermeneutic, ce caracterizează orice argumentare cu privire la morală și politică. Nu pornim niciodată deliberările noastre de la zero, ci ne aflăm mereu într-un orizont de presupuziții, asumții și relații de putere ce nu sunt niciodată cu totul transparente și accesibile. Procesul de recunoaștere reciprocă a dreptului la personalitate morală este un rezultat al unui proces istoric care implică luptă, rezistență, dar și înfrângeri, care afectează clase sociale, genuri, grupuri sau națiuni (*Ibidem*, p. 78-79). Ei trebuie să-și recunoască îndreptățire la respect moral și reciprocitate într-o anumită măsură, dar determinarea conținutului precis și extinderea acestor principii va fi oferită ca rezultat al discuțiilor.

În măsura în care semnificația specifică și implicațiile normelor de respect universal și de reciprocitate sunt subiectul unei validări discursive se poate vorbi, spune ea, despre o „validare recursivă”. Această procedură exclude cel puțin două consecințe: o prea constrângătoare formulare a condițiilor de consens și tirania majorității. Normele de respect universal și reciprocitate egalitariană permit minorităților atât dreptul de a nu-și da acordul, cât și pe cel de a pune la îndoială regulile sau agenda publică de dezbateri. Ceea ce diferențiază discursurile de compromisuri și alte înțelegeri stabilite sub coerciție este că doar acordul liber consimțit al tuturor celor implicați poate să conteze ca o condiție a ajungerii la acord într-o situație discursivă (*Ibidem*, p. 79).

Ea susține că acest tip de validare recursivă este întâlnită des în sfera publică în procesul de formare a opiniilor. Constituția, de exemplu, este mereu pe agenda dezbaterilor publice. Sunt doar norme instituționale constitutive și regulative care pur și simplu nu pot fi transformate și abrogate prin decizii simple ale majorității. Regulile jocului, interpretarea lor ca și poziția arbitrilor sunt în mod esențial contestabile. Contestarea nu înseamnă completa lor abrogare, nici trecerea lor sub tăcere. În democrație, dezbaterea asupra acestor reguli, asupra ceea ce ele ne permit sau nu, asupra domeniului lor, constituie chiar esența politicii. Astfel, crede ea, teoria deliberativă a democrației transcende opoziția tradițională dintre politici bazate pe forța majorității și garanții liberale ale drepturilor de bază, în măsura în care condițiile normative ale discursurilor, ca și drepturile și libertățile de bază sunt concepute ca reguli ale jocului, care pot fi contestate în interiorul jocului, dar doar în măsura în care cineva acceptă să li se supună și să joace jocul respectiv (*Ibidem*, p. 79-80). Ea ține să precizeze că modelul deliberativ al democrației nu reprezintă un experiment mental de tip contrafactual, ci această teorie elucidează principiile deja implicite în practicile democratice existente: semnificația forurilor deliberative, justificarea existenței opoziției parlamentare, nevoia de presă independentă și de sferă publică, adoptarea regulii majorității ca procedură decizională (*Ibidem*, p. 84).

În legătură cu această teorie de tip proceduralist, trebuie să observăm, cred eu, că ea rămâne vulnerabilă față de problema clauzei de încheiere a deliberării. Această problemă se manifestă chiar mai accentuat dată fiind teza potrivit căreia oricine are dreptul de a pune la îndoială chiar agenda dezbaterilor și regulile de

desfășurare a acestora. Mai mult, se manifestă și o problemă nouă, cea a *clauzei de începere a dezbaterilor*. Dacă aceia care au acest drept pun la îndoială agenda de dezbateri, nu fac decât, cel mult, să împiedice derularea dezbaterii. Ei pun la îndoială agenda, iar alții o susțin. Se va isca o discuție preliminară cu privire la tema dezbaterii. Dacă aceasta nu are o clauză de încheiere ar însemna că acestea nu vor începe niciodată! Dacă fiecare are dreptul de a propune o temă de dezbateri și de a încerca să convingă pe alții de legitimitatea temei invocate, atunci totul se va transforma într-o discuție publică despre ceea ce ar trebui să se discute public.

O altă problemă importantă a viziunii de tip proceduralist este cea a *justificării* procedurii de deliberare propriu-zise. Nu este deloc clar cum se poate realiza acest lucru în cadrul concepției oferite de Seyla Benhabib. Ideea de „validare recursivă”, în care am avea de-a face cu o justificare de tipul „cercului hermeneutic”, nu este convingătoare. Benhabib admite că forța de justificare nu rezidă în dezbateri asupra principiilor, ci în procesul istoric de luptă, rezistență dintre clase, genuri, grupuri, națiuni care a condus către acordul cu privire la aceste principii. Dar acest proces istoric nu are o natură întemeietoare prin sine. Este de presupus că el constă tot din deliberări publice în ultimă instanță și că forța principiilor rezidă în forța argumentelor cu care ele au fost susținute, argumente care ar trebui să primească și acordul cetățenilor din prezent, ale căror dezbateri vor fi guvernate de ele. Se ajunge astfel, iarăși, la dezbateri despre modul în care se va realiza dezbateri, o dezbateri care nici măcar nu ar fi guvernată de principii din moment ce acestea sunt chiar elementele supuse discuției. Altfel spus, dacă cineva alege să pună la îndoială principiile dezba-

terii, ce principii vor governa discuția despre acestea și, mai important, care va fi justificarea acestor principii?

Este greu să presupunem că s-ar putea ajunge la un acord cu privire la principiile discuției sau la tema acesteia fără ca anumite limite să fie impuse, fără să existe o clauză de închidere a discuțiilor și de decretare a unui rezultat, fie el și parțial și provizoriu, dar care să poată fi luat ca bază pentru o decizie și o acțiune politică. Iar aceste limite vor elimina anumite voci, anumite opinii, putând fi interpretate ca un gen de „tiranie a majorității”. Oricum, dincolo de acest aspect, impunerea unor asemenea limite ar echivala cu asumarea unor angajamente de tip substanțial și, deci, cu depășirea cadrului strict proceduralist.

5. Procedură și substanță în democrația deliberativă

Din cele expuse mai sus am observat că teoriilor de tip liberal li se reproșează un prea ferm angajament față de aceste principii și o preocupare redusă pentru aspectul deliberativ. Deliberarea are un rol redus și ea nu poate modifica în mod autentic opiniile și interesele preexistente: ea conduce doar la agregarea acestora. Teoriile de tip proceduralist, în schimb, se confruntă cu dificultățile care provin din lipsa oricărui angajament de tip substanțial: totul este supus dezbaterilor. Chiar și agenda dezbaterilor și normele de desfășurare a acestora sunt stabilite tot prin deliberare. De aceea se ajunge la probleme precum cele ale clauzei de închidere și de începere a dezbaterilor, de justificare a deciziilor politice stabilite procedural și chiar de justificare a procedurii înseși.

Un tip de concepție care încearcă să evite ambele tipuri de probleme, prin îmbinarea dimensiunii proceduraliste cu

cea substanțială este cea dezvoltată de Joshua Cohen, în articolul *Procedure and Substance in Deliberative Democracy*. În elaborarea acestei teorii Cohen a fost influențat de Rawls, dar s-a delimitat de aspectul agregativ al teoriei acestuia și a acordat un rol mult mai important deliberării. În opinia sa, concepția de tip agregativ eșuează atunci când este vorba de a lua în serios stringența sau importanța cerințelor ce acționează asupra unei persoane prin convingerile ei religioase sau morale rezonabile. Acest aspect reprezintă, crede Cohen, o deficiență fundamentală a acestora. În schimb, viziunile pur proceduraliste, nu asigură garantarea drepturilor și libertăților fundamentale. Cum precizează el, „anumite alegeri colective de tip democratic sunt prea execrabile pentru a fi legitime” (Cohen, 2006, p. 97).

O parte dintre libertăți, cum sunt cele politice, denumite și „libertățile anticilor”, sunt elemente constitutive ale procesului democratic, astfel încât putem considera că ele sunt respectate de procedurile democratice. Însă, „libertățile modernilor”, cum este libertatea religioasă, cea de conștiință, de gândire și de exprimare, libertatea personală și dreptul la proprietate personală, acestea sunt valori independente față de valorile democratice. Ele trebuie să reprezinte constrângeri sau limite care să acționeze asupra procedurilor democratice. Acesta este motivul pentru care simpla procedură nu este suficientă fiind nevoie de adăugarea unei laturi substanțiale (*Ibidem*, p. 99).

Pentru Cohen, concepția deliberativă cu privire la democrație este organizată în jurul idealului justificării politice. Conform acestui ideal, justificarea exercitării puterii politice colective este oferită pe baza unei argumentări libere și publice între egali. În această concepție, democrația deliberativă este un cadru de condiții sociale și insti-

tuționale care facilitează discuția între cetățeni egali, oferind condiții adecvate de participare, asociere și exprimare și leagă autorizarea exercițiului puterii publice de asemenea discuții, stabilind un cadru ce asigură responsabilitatea puterii politice față de acestea prin alegeri competitive regulate, condiții de publicitate sau supervizare legislativă. O viziune de tip deliberativ trebuie să asume faptul că cetățenii sunt pregătiți să fie influențați de argumente care ar putea să fie în conflict cu preferințele și interesele lor anterioare, astfel încât să ajungă să-și schimbe aceste interese și preferințe (*Ibidem*, pp. 99-100).

Aspectul substanțial intră în joc atunci când Cohen analizează problema argumentelor ce pot fi vehiculate în cadrul dezbaterilor democratice. Ce înseamnă un argument este o problemă care nu poate să primească un răspuns decât ținând cont de realitatea nivelului rezonabil de pluralism ce caracterizează societățile contemporane și de asumția că alții sunt rezonabili. De aceea nu putem avansa orice tip de argument pe care cineva îl consideră adevărat, ci argumente care să fie considerate convingătoare de către alții. Trebuie să îi considerăm pe ceilalți ca egali și să fim conștienți de faptul că ei ar putea avea angajamente alternative care să le dicteze obligații extrem de importante pentru ei. Doar dacă o considerație respectă aceste condiții poate fi considerată a reprezenta un argument politic acceptabil.

Caracterizarea mai precisă a ceea ce înseamnă un argument politic va varia însă de la o viziune la alta, motiv pentru care nici măcar o procedură deliberativă ideală nu va produce, în general, consens. Dar, chiar și atunci când există dezacord și deciziile sunt luate pe baza regulii majorității, participanții pot face apel la considerații care sunt recunoscute în mod general ca având o greutate importantă și

ca fiind o bază adecvată pentru alegeri colective chiar și de către oameni care sunt în dezacord cu privire la rezultate: când participanții își construiesc dezbaterile cu asemenea argumente, sprijinul majorității în sine va conta ca un argument pentru a accepta decizia ca legitimă. Concepția de tip deliberativ oferă, astfel, o mai bună întemeiere ideii democratice fundamentale potrivit căreia deciziile trebuie să fie *colective*: fiecare oferă argumente pe care ceilalți le pot accepta (*Ibidem*, pp. 100-101).

Astfel, argumentarea trebuie să fie guvernată de trei principii. Primul afirmă că teoria de tip deliberativ reclamă mai mult decât faptul ca intereselor celorlalți să li se ofere o egală considerație, reclamă și faptul ca noi să găsim argumente acceptabile de tip politic, argumente care sunt acceptabile pentru alții, dat fiind un fundal de diferențe existente între convingeri. Acesta este ceea ce el numește „principiul includerii deliberative”. Al doilea principiu este „al binelui comun”. O concepție de tip deliberativ cu privire la binele comun pornește de la observația că cetățenii au motive bune să respingă un sistem de politici publice care eșuează în sarcina de a promova interesele comune. Cum subliniază el și în articol, deliberarea trebuie să concentreze dezbaterile asupra binelui comun, însă ideile referitoare la acesta nu sunt cele anterioare dezbaterii, ci acela care rezultă din ea (Cohen, 1997, pp. 77-78). Al treilea principiu este „principiul participării”, potrivit căruia alegerile democratice colective trebuie să asigure un drept egal la participare, inclusiv dreptul de a vota, de a se asocia, dreptul la exprimare a opiniei politice, pornind de la o asumție puternică împotriva restricțiilor referitoare la conținut sau la viziunile cu privire la exprimare; dreptul de a deține o funcție ; o puternică asumție în favoarea voturilor

care au o greutate egală; o mai generală cerință a egalității oportunităților și a influenței efective (Cohen, 2006, pp. 102-106).

Tom Cristiano expune, în studiul *Democracy*, cuprins în *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, o serie de obiecții împotriva modelului deliberativ întemeiat pe principiul rezonabilității. Este vorba despre un model, cum este cel al lui Cohen, care impune limite de tip substanțial deliberării. Potrivit acestui principiu, spune Cristiano, fiecare trebuie să se abțină de la a propune măsuri pe care ceilalți nu le-ar putea accepta cu condiția ca și aceștia să adopte același principiu. Este vorba deci, în același timp, despre un principiu al reciprocității. Se pune problema însă: care este justificarea adoptării lui. Cristiano enumeră trei argumente care ar putea fi invocate. Primul este de tip epistemologic și spune că nu există altă justificare decât cea oferită de convingerile oamenilor rezonabili. Al doilea argument este de tip moral și afirmă că nu respectăm rațiunea semenilor noștri atunci când dorim să le impunem termeni ai asocierii pe care aceștia nu-i pot accepta, dată fiind viziunea lor rezonabilă. Al treilea argument este unul specific democratic și el spune că nu îi tratăm cu adevărat ca egali pe cei cărora insistăm să le impunem principii pe care nu le pot accepta în mod rezonabil.

Autorul la care facem referire consideră însă că toate aceste argumente pot fi puse la îndoială. În ceea ce privește argumentul democratic, pur și simplu nu este clar de ce este necesar pentru egalitatea democratică să ne justificăm viziunile în fața altora în termeni pe care aceștia să-i poată accepta în mod rezonabil. Dacă fiecare are un drept substanțial de a participa la dezbatere și de a fi ascultat în mod rezonabil, nu este clar de ce egalitatea ar presupune mai mult de atât. Faptul că eu resping credințele altei persoane nu

înseamnă că eu îl consider inferior din punct de vedere moral sau în ceea ce privește dreptul lui de a-și exprima vederile. În ceea ce privește argumentul epistemologic, în opinia autorului, acesta pare să presupună o concepție mult prea restrictivă cu privire la justificare pentru a fi plauzibil. Multe credințe sunt justificate pentru mine chiar dacă nu sunt compatibile cu credințele politice pe care eu le susțin acum, atât timp cât aceste credințe pot fi susținute prin folosirea procedurilor de gândire pe care le folosesc și eu pentru a evalua credințele. Concepția cu privire la respectul pentru rațiune în argumentarea morală pare să nu favorizeze în mod evident principiul rezonabilității. Ea poate să ceară ca eu să fac tot ce pot pentru a mă asigura că societatea în care trăiesc se conformează la ceea ce eu consider a reprezenta norme justificabile în mod rațional. Desigur, eu aș putea crede și că o asemenea societate trebuie să fie organizată în mod democratic, caz în care voi încerca să realizez aceste principii pe cale democratică.

În plus, observă Cristiano, este greu de spus cum această abordare poate să evite nevoia de consens complet, care este foarte implauzibil să apară în orice societate în cadrul căreia există un grad moderat de diversitate. Aceasta pentru că nu este clar de ce nu reprezintă o constrângere asupra mea, atunci când eu propun politici sau legi pentru societate, faptul că trebuie să mă restrâng la acele considerații pe care alte persoane rezonabile le acceptă, la fel cum se spune că este o constrângere asupra altora încercarea mea de a promova politici sau legi pe baza unor argumente pe care ei le resping în mod rezonabil. Pentru că, dacă eu mă abțin în acest fel, atunci societatea în care trăiesc nu ar fi guvernată de standardele pe care eu le consider esențiale

pentru evaluarea oricărei societăți. Deci, aș fi nevoit să trăiesc în acea societate și să o susțin, deși ea nu corespunde cu concepția mea referitoare la modul în care ar trebui să fie organizată.

6. Reacția de tip feminist: „democrația comunicativă” și „diferența ca resursă”

Observațiile menționate mai sus în legătură cu teoria deliberativă a democrației se înscriu, în general, în linia acuzației conform căreia teoria este prea slabă din punctul de vedere al angajamentelor de tip substanțial, astfel încât nu există clauze de începere sau de închidere a deliberărilor și proceduri ferme de luare a deciziilor. Există însă și critici care îi reproșează faptul că principiile democrației deliberative sunt prea rigide, ele împiedicând manifestarea și exprimarea identității și diferențelor.

O asemenea poziție este susținută de autoarea Iris Marion Young în articolul *Communication and the Other: Beyond Deliberative Democracy*. Ea critică teoriile democrației deliberative indicând două probleme cu care acestea s-ar confrunta: (1) faptul că în cadrul acestor teorii se restrânge conceptul de „discuție democratică” doar la argumentarea de tip critic, motiv pentru care s-ar asuma o preconcepție de tip cultural care tinde să excludă sau să devalorizeze anumite persoane sau grupuri; (2) faptul că teoreticienii din cadrul acestei orientări tind să asume în mod greșit faptul că discuțiile fie încep cu înțelegerea comună a unor lucruri, fie consideră binele comun drept scop.

În locul acestui ideal al democrației deliberative, autoarea menționată propune un ideal al „democrației comunicative”, ce pornește de la ideea că diferențele de cultură, de perspectivă socială sau de anga-

jamente de tip specific sunt resurse pe baza cărora se poate ajunge la înțelegere în discuțiile de tip democratic. În al doilea rând, această concepție admite că anumite forme de comunicare cum sunt figurile și procedeele retorice, povestirile formulele de salut și politețe sunt legitime în discuția de tip politic (Young, 2006, p. 120).

Teoriile de tip deliberativ ale democrației sunt cel mai adesea privite ca reprezentând alternative la ceea ce ea numește „modelul bazat pe interes al democrației”, conform căruia democrația este un proces de exprimare a preferințelor și nevoilor, și înregistrarea acestora prin vot. Problema cu acest model este legată de caracterul irațional și agregativ și de înțelegerea de tip privat a procesului politic. În cadrul acestui model cetățenii nu-și părăsesc niciodată scopurile lor private. Rezultatul de tip agregativ nu are o raționalitate intrinsecă: oamenii nu sunt obligați să abandoneze perspectivele lor subiective pentru o viziune mai obiectivă de tip general. Spre deosebire de această viziune, cea de tip deliberativ concepe democrația ca pe un proces care creează un public: cetățeni care se adună pentru a vorbi despre probleme, scopuri, idealuri și acțiuni comune (*Ibidem*, p. 121).

Însă, Young susține că teoriile de tip deliberativ cum sunt cele susținute de Joshua Cohen sau John Dryzek asumă faptul că democrația este posibilă atât timp cât nu există o dominație de tip economic sau politic asupra unor persoane sau grupuri de persoane. Dar ea remarcă faptul că trebuie să se elimine, de asemenea, formele de dominație socială și culturală care determină cine are și cine nu are dreptul de a vorbi în cadrul discuțiilor de tip politic. Astfel, există anumite foruri în care au loc dezbateri (dezbateri științifică, parlamentară, juridică), însă acestea sunt dominate de norme care privilegiază bărbații față de femei, pe caucazieni față

de cei de culoare, pe cei din clasele medii și superioare față de cei din clasele de jos. Este privilegiată comunicarea formală și generală, lipsită de pasiune și de manifestări corporale. Teoria lui Michael Walzer, de exemplu, susține că discuția de tip politic presupune descoperirea unității preexistente. Față de această teză, Young face două observații: nu este compatibilă cu pluralismul societăților contemporane și ea elimină nevoia de auto-transcendere (*Ibidem*, pp. 122-125).

Un argument important pe care Young îl aduce în sprijinul concepției sale este acela al considerării *diferenței ca resursă*. În opinia ei, unitatea pe care o reclamă comunicarea democratică este una minimală: facticitatea situației că oamenii se găsesc laolaltă în proximitate geografică și interdependență economică. Sunt suficiente trei condiții: o semnificativă interdependență, un respect egal și proceduri stabilite prin acord cu privire la democrația comunicativă. Diferența este o resursă a discuției publice mai degrabă decât o cauză a divizării. Ea este o premisă a transformării pe care procesul de comunicare ar trebui să-l producă asupra opiniilor participanților. Noi avem de învățat din conștientizarea diferențelor, din multitudinea perspectivelor. Democrația comunicativă este concepută ca fiind discuția între cei de diferite culturi, poziții sociale și nevoi (*Ibidem*, p. 127).

Transformarea se produce în trei moduri: 1) confruntarea cu diferite perspective, interese și semnificații culturale mă învață parțialitatea propriei mele perspective, a propriilor mele interese și semnificații; 2) cunoașterea faptului că sunt într-o situație de rezolvare colectivă de probleme cu alții ce aparțin unor culturi diferite și au perspective și valori diferite și că ei au dreptul de a critica tezele și argumentele mele mă forțează să transform exprimarea intereselor perso-

nale în revendicări de drepturi; 3) Expri-marea, chestionarea și criticarea tipurilor de cunoștințe situate în mod diferit ajunge în final să sporească cunoașterea socială a tuturor participanților (*Ibidem*, p. 128).

În opinia mea, chiar dacă o asemenea teorie are meritul de a asigura o mai largă reprezentare a diferențelor, ea se confruntă cu probleme și mai severe pe linia posibilității de a se ajunge la un acord cu privire la agenda și regulile dezbaterilor și la modalitatea de luare a deciziilor. Acest lucru poate fi observat dacă analizăm cele trei moduri de transformare a opiniilor prezentate mai sus. Toate cele trei tipuri au ca efect, eventual, doar un spor de cunoaștere: o îmbogățire a informațiilor referitoare la o situație și o deschidere a perspectivei proprii. Ele asigură conștientizarea diferențelor și a nevoii de a modifica forma de exprimare a acestora și nu reprezintă modalități de substanțială transformare a opiniei. Dar acest lucru este insuficient pentru o autentică transformare a opiniei, mai ales una care să implice o decizie politică.

Aceasta nu este însă cea mai importantă dificultate cu care se confruntă. Consider că există o inconsistență internă de care suferă teoria diferenței ca resursă, în forma expusă mai sus. Astfel, dacă afirmarea diferenței devine o chestiune politică, o resursă importantă a dezbaterilor politice, care le îmbogățește și are potențialul de a îmbunătăți rezultatul lor, înseamnă că afirmarea diferențelor nu devine doar un drept, ci și o cerință pentru realizarea unor dezbateri cu adevărat democratice. Este nevoie ca fiecare să-și afirme propria viziune pentru ca perspectiva asupra unei situații să fie cât mai cuprinzătoare. Însă, dacă lucrurile stau astfel, nu există nici o justificare pentru cerința ca indivizii să transcendă propriile lor opinii și interese. Dar, dacă nu au o asemenea obligație, rezultă că nu au

obligăția de a-și transforma opiniile și de a-și abandona interesele, ci mai degrabă de a rămâne fideli acestora. Acest lucru echivalează cu faptul că deliberarea nu are nici un rost, fiind cu totul lipsită de obiect.

Consider că teoria susținută de Young se lovește de această problemă din cauza confuziei pe care ea o face între libertatea de a exprima și de a conștientiza diferența și de a nu restricționa acest proces de exprimare a opiniilor, și nevoia de a argumenta în fața altora și de a justifica, pe această cale, în mod rațional, faptul că o anumită decizie este superioară alteia. Este corect să nu restricționezi exprimarea opiniilor referitoare la rezolvarea unei situații politice, dar asta nu înseamnă că trebuie să eliminăm posibilitatea unei ierarhizări a acestor opinii în funcție de greutatea argumentelor oferite în sprijinul lor. De aceea, faptul că unele soluții apar ca fiind mai bune decât altele din punct de vedere rațional nu echivalează cu excluderea celorlalte soluții pe motive de tip ideologic, cu o opresiune manifestată asupra acestora de pe pozițiile grupului politic dominant.

O altă observație este făcută de Seyla Benhabib, care, în articolul amintit, răspunde criticii lui Young susținând că distincția dintre democrație comunicativă și deliberativă este mai degrabă aparentă decât reală. Pentru a susține critica ei împotriva idealurilor imparțialității și obiectivității cu care ea asociază modelul deliberativ, Young ar trebui să poată fi capabilă să distingă între tipul de transformare și transcendență a perspectivelor parțiale care intervine în democrația comunicativă și acordul reciproc ce intervine în procesul de deliberare democratică. Însă, cum putem evalua emergența opiniei comune între membrii unui grup, dacă nu aplicăm acestor procese anumite standarde de echitate și imparțialitate pentru a judeca maniera în care opiniile

sunt permise sau promovate, iar grupurilor li se oferă șanse să-și exprime punctele lor de vedere? Fără anumite standarde Young nu ar putea diferenția între transformarea autentică a perspectivelor parțiale și situate și simplele acorduri de conveniență sau unanimitatea aparentă la care se ajunge doar în condiții de constrângere (Benhabib, 2006, p. 82).

În ceea ce privește modurile de comunicare precum retorica, povestirea, mesajele politicoase, Benhabib susține că toate aceste moduri își au locul în „procesul structurat informal al comunicării de fiecare zi între indivizi care împărtășesc o lume a vieții culturale și istorice”. Nu este însă nici necesar ca teoreticianul să încerce să formalizeze și să instituționalizeze aceste aspecte ale competenței comunicative obișnuite, nici plauzibil – și asta este obiecția cea mai importantă – că se poate construi o opoziție între acestea și argumentare. Aceste forme de comunicare, deși sunt aspecte importante ale comunicării din viața de toate zilele, nu pot deveni un limbaj public al instituțiilor și legislaturilor dintr-o democrație din următoarele motive: pentru a obține legitimitate, instituțiile democratice reclamă articularea fundamentelor acțiunilor și politicilor lor într-un limbaj discursiv care face apel la argumente publice împărtășite și acceptate în comun. În democrațiile constituționale aceste argumente publice iau forma unor enunțuri generale care sunt în corespondență cu regulile juridice. În opinia ei, Young încearcă să transforme limbajul regulilor juridice într-un mod de comunicare mai parțial, afectiv și situat, lucru care ar avea consecința că ar induce arbitrarul, căci cine poate spune până unde ne poate conduce puterea politeții? Un anumit ideal al imparțialității este un principiu regulativ care ar trebui să guverneze nu numai deliberările noastre

publice, dar și articularea de argumente de către instituțiile publice. Astfel, răsturnând critica adusă de Young împotriva Iluminismului, Seyla Benhabib susține că anumite idealuri iluministe fac parte din orice concepție asupra legitimității democratice și din ideea de sferă publică. Problema este, prin urmare, nu atât respingerea a Iluminismului, ci o revizuire a moștenirii lui (Benhabib, 2006, p. 83).

7. Concluzii

Am analizat în secțiunile de mai sus principalele teorii de tip deliberativ referitoare la democrație. Concluzia acestei analize pare să fie aceea că, pentru fiecare model teoretic, oricărui câștig înregistrat, pe linia rezolvării problemelor pe care le întâmpină teoriile alternative referitoare la democrație, îi corespunde apariția unor noi dificultăți.

Prima concepție discutată a fost cea a lui Rawls, care încearcă să realizeze un compromis între principiile de tip liberal și cel al legitimității puterii politice pe baze deliberative. Angajamentul său față de principiile liberale îl face să ofere un rol foarte redus deliberării: aceasta privește doar procedeu prin care se adoptă normele constituționale.

Teoria critică a lui Habermas menține diferența între sfera publică în care are loc deliberarea, unde se manifestă „puterea comunicativă” și zona administrativă în care deciziile sunt implementate sub formă de programe. În plus, constrângerile impuse asupra modului în care se poate desfășura argumentarea și asupra

argumentelor ce pot fi aduse ignoră alte modalități de comunicare și exclude de la dezbateri pe cei care nu pot să respecte aceste constrângeri.

Viziunea strict proceduralistă susținută de Seyla Benhabib urmărește evitarea problemelor implicate de asumarea unor principii substanțiale, dar realizează acest lucru cu prețul expunerii la alte obiecții: problema clauzelor de începere și încheiere a dezbaterilor și cea a justificării principiilor după care acestea se desfășoară.

Problemele cu care se confruntă Joshua Cohen în încercarea de a oferi un model care să îmbine atât dimensiunea procedurală, cât și pe cea substanțială, arată faptul că, atunci când pretendem că întemeierea deciziilor politice rezidă în deliberare, chiar și constrângerile minimale care afectează modul în care se poate argumenta în public sunt foarte greu de justificat.

În sfârșit, dacă se asumă teza, invocată de Iris Marion Young, a diferenței ca resursă, astfel încât se elimină orice constrângere asupra modului în care sunt exprimate opiniile și interesele în cadrul discuțiilor politice, atunci problemele invocate în cazul teoriei proceduraliste devin și mai accentuate. Mai mult, doctrina diferenței ca resursă pare să conțină o inconsistență internă: dacă diferențele reprezintă o resursă importantă a comunicării politice, pare mai legitimă menținerea și afirmarea opiniilor și intereselor decât orice încercare de „transcendere” a acestora. În această situație, însă, deliberarea își pierde orice finalitate.

Bibliografie

- BENHABIB, Seyla, 2006 a, „The Democratic Moment and the Problem of Difference” in *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*, Edited by Seyla Benhabib, Princeton University Press, New Jersey.

- BENHABIB, Seyla, 2006 b, „Toward a Deliberative Model of Democratic Legitimacy”, in *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*, Edited by Seyla Benhabib, Princeton University Press, New Jersey.
- BLATTBERG, Charles, 2003, „Patriotic, Not Deliberative, Democracy”, in *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 6, no. 1 (Spring 2003): 155-74, http://www.mapageweb.umontreal.ca/blattbec/pdf/essays/3_Patriotic_Not_Deliberative.pdf.
- BOHMAN, James, REGH, William, 1997 a, „Introduction”, in *Deliberative Democracy. Essays on Reason and Politics*, edited by James Bohman and Willam Regh, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- CRISTIANO, Tom, „Democracy”, in *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/democracy/>, 10.09. 2009.
- COHEN, Joshua, 1997, „Deliberation and Democratic Legitimacy”, in *Deliberative Democracy. Essays on Reason and Politics*, edited by James Bohman and Willam Regh, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- COHEN, Joshua, 2006, „Procedure and Substance in Deliberative Democracy”, in *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*, Edited by Seyla Benhabib, Princeton University Press, New Jersey.
- DRYZEK, John, 2000 *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*, Oxford University Press, New York.
- GUTMANN, Amy, THOMSON, Dennis, 2004, *Why Deliberative Democracy?*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Habermas, Jürgen, 1997, „Popular Sovereignty as Procedure”, in *Deliberative Democracy. Essays on Reason and Politics*, edited by James Bohman and Willam Regh, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- HABERMAS, Jürgen, 2006, „Three Normative Models of Democracy”, in *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*, Edited by Seyla Benhabib, Princeton University Press, New Jersey.
- O'FLYNN, Ian *Deliberative Democracy and Divided Societies*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2006, pp. 1-2).
- RAWLS, John, 1997, „The Idea of Public Reason”, in *Deliberative Democracy. Essays on Reason and Politics*, edited by James Bohman and Willam Regh, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- YOUNG, Iris Marion, 2006, „Communication and the Other: Beyond Deliberative Democracy”, in *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*, Edited by Seyla Benhabib, Princeton University Press, New Jersey.
- YOUNG, Iris Marion, 1990, *Justice and the Politics of Difference*, Princeton University Press, Princeton.